

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
В УКРАЇНІ ТА СВІТІ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали
ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 29 квітня 2022 року)

Суми
2022

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Гончаренко А. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук (Сумський державний університет);
Зякун А. І., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Льницький В. І., д-р іст. наук (Дрогобицький державний педагогічний університет ім. І. Франка);
Каганов Ю. О., д-р іст. наук (Запорізький національний університет);
Камьонка М., д-р габ. (Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie, Польща);
Король В. М., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Котляр Ю. В., д-р іст. наук (Чорноморський національний університет ім. П. Могили, м. Миколаїв);
Куліш А. М., д-р юрид. наук (Сумський державний університет);
Лебідь А. Є., д-р філос. наук (Сумський державний університет);
Лобко Н. В., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Нестеренко В. А., канд. іст. наук (Сумський державний університет);
Черкасов А. А., д-р іст. наук (Cherkas Global University, США).

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 9 від 16.06.2022 р.)

Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи : матер. ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, А. В. Гончаренко, С. І. Дегтярьов та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2022. – 433 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, виголошені в рамках ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи» (Посвідчення УкрІНТЕІ № 1022 від 20 грудня 2021 р.), присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

© Сумський державний університет, 2022

СТЕЛЬНИКОВИЧ Сергій Володимирович
доктор історичних наук, доцент,
Житомирський державний університет ім. Івана Франка

**Голод в Україні 1932–1933 рр.[†] як елемент
антирадянської пропаганди нацистів у роки
Другої світової війни (на прикладі
Житомирської області)**

Населення окупованої нацистами території України в роки Другої світової війни перебувало під постійним пропагандистським впливом. Насамперед метою нацистської пропаганди виступала підтримка антирадянських й антиєврейських настроїв та необхідність виконання окупаційних розпоряджень. Особливо вона активізувалася з осені 1941 р. після утвердження на більшості українських територій цивільної адміністрації та розгортанням роботи її пропагандистських структур. У рамках антирадянської пропаганди відбувалося звернення до комуністичних злочинів довоєнного періоду, серед яких і голод в Україні 1932–1933 рр. Спекуляція навколо цієї теми була поширена в усіх українських регіонах, у тому числі серед населення Житомирської області.

В основному звернення до голоду 1932–1933 рр. як елементу антирадянської пропаганди відбувалося у контексті звернень до довоєнних радянських злочинів як в

[†] Термін «Голодомор» по відношенню до трагічних подій в Україні 1932–1933 рр. почали вживати з кінця 1980-х років.

Україні загалом, так і на Житомирщині зокрема. Характерно, що використання голоду 1932–1933 рр. для антирадянської пропаганди нацистів іноді супроводжувалося й антиєврейською пропагандою. Це відбувалося через поширення ідеологічної тези про «жидобільшовизм», вживання слова «жиди» («євреї») як синоніма до слова «росіяни» («москалі») та ототожнення довоєнних комуністичних злочинів із єврейством [1, с. 2; 2, с. 1]. В центральній газеті Житомирського регіону «Голос Волині» від 25 лютого 1942 р. наголошувалося: «Жахливий голод 1932/33 рр. не забувся ще досі! Тоді, у тих роках, згинуло 6 мільйонів українців, бо Сталін і НКВД хотіли відірвати всіх селян від їхньої рідної землі та на силу загнати в колгоспну систему. Голод і нужда в кожній селянській хаті, а в місті гніт української інтелігенції і науки. <...> Скрізь сиділи вони, кати НКВД, жиди і москалі, і забирали у селянина його хліб, його землю і його гріш» [3, с. 1]. Час від часу нацистська пропаганда в організації голоду напряду звинувачувала євреїв [4, с. 3].

У нацистській пропаганді голод в Україні 1932–1933 рр. представлявся як штучний та масштабний за своїми наслідками. Щодо померлих унаслідок голоду, то їх чисельність у середньому оцінювалася від 6 млн. осіб [3, с. 1] до 8 млн. осіб [5, с. 2]. Необґрунтовано завищені цифри загиблих мали показати місцевому населенню колосальний масштаб більшовицьких злочинів та сприяти підтриманню антирадянських настроїв. До речі, в київській газеті «Нове українське слово» наводилася цифра аж у понад 10 млн. жертв унаслідок голоду в Україні 1932–1933 рр. [6, с. 1].

Пропагандистські звернення до голоду 1932–1933 рр. відбувалися і на рівні очільників окупаційної адміністрації Житомирського регіону. У відозві до сільського населення Генерального округу «Житомир» у липні 1943 р. генеральний комісар Ернст Лейзер підкреслював: «Восен[и] 1932 року радянська влада відібрала від вас врожай, щоб загнати вас у колгоспи. Які були наслідки цього? Мільйони селян у 1933 році вмерли голодною смертю» [7, арк. 1]. Окрім того, подібні пропагандистські ноти звучали і від імені релігійних діячів. В одній із листівок, розповсюдженій від імені єпископа Житомирського і Вінницького Григорія, який очолював УАПЦ у Житомирському генеральному окрузі, відзначалося: «Скільки загинуло (українців. – С. С.) в Соловках та далекій Сибірі, скільк[и] розстріляно та заморено голодом» [8, арк. 14].

Своєрідною формою нацистської пропаганди на окупованій території України стала організація екскурсійних подорожей до Райху для представників різних професійних груп. На Житомирщині значна увага, зважаючи на сільськогосподарський характер господарства регіону, надавалася організації екскурсій для голів громадських господарств. За задумом окупантів, їх знайомство з особливостями ведення сільського господарства в Німеччині мало здійснити бажаний пропагандистський вплив і на самих учасників подорожей, і на частину місцевого населення. Адже обов'язковим після екскурсійної поїздки була пропагандистська кампанія за участю подорожуючих, які виключно позитивно відгукувалися про умови життя й праці в

Німеччини. Одна із перших пропагандистських подорожей в Райхскомісаріаті «Україна» була організована у квітні 1942 р. і тривала два тижні. У ній брали участь три голови громадських господарств з Житомирщини: Яків Рокітенець, Арсен Грицай та Панас Трохімець. Генеральний комісар Генерального округу «Житомир» Курт Клемм відзначав значний успіх цього пропагандистського заходу [9, с. 3; 10, арк. 7]. У пропагандистських кампаніях за участі вказаних голів громадських господарств використовувалася і тема голоду в Україні 1932–1933 рр. Працівники-пропагандисти газети «Голос Волині», які спілкувалися з подорожуючими, звернулися до голів громадських господарств: «Коли ми запитали селян, як вони переживали відомий голод на Україні 1932–33 рр., Яків Андрійов Рокітенець глибоко схвилювався. В очах старого достойного селянина заблищали сльози. Він відвернув голову вбік і довгу хвилину мовчав» [9, с. 3]. Далі в тексті пропагандистської статті йдеться: «Щойно потім ми довідуємося, що цей несамовитий голод коштував селянинові трьох його синів. Всі вони померли від голоду на очах батька» [9, с. 3].

Окупаційна пропаганда протиставляла голод 1932–1933 рр. новим реаліям, наголошуючи на тому, що нібито нацисти не такі жорстокі по відношенню до місцевого населення, як більшовики: «Коли б німці поступали так само, як совети, і не турбувалися про долю людей, панували б такі самі обставини, як в рр. 1932–33 і люди вмирили б з голоду» [11, с. 4]. Однак апеляція до голоду мала наслідком не лише актуалізацію антирадянських настроїв. У зв'язку зі складним продовольчим становищем

в окремих регіонах окупованої України населення проводило прямі паралелі між голодом 1932–1933 рр. та можливим його повторенням за нацистської доби. Восени 1942 р. окупаційна адміністрація Житомира повідомляла вищі нацистські інстанції, «що населення вказує на голодний рік 1932/33 та очікує те ж саме і в цьому році» [12, с. 291].

Отже, нацистська пропаганда на окупованій території України, зокрема серед населення Житомирської області, активно використовувала голод 1932–1933 рр. як елемент антирадянської пропаганди. Актуалізація довоєнних комуністичних злочинів, серед яких штучно створений і масштабний за втратами голод 1932–1933 рр., мала підтримувати антирадянські настрої серед населення. Подекуди нацисти використовували голод в Україні 1932–1933 рр. і для антиєврейської пропаганди.

1. Гриненко Ю. Слово до українців. Голос Волині (Житомир). 1943. 20 квітня. С. 2.

2. Трудове селянство почне по-новому працювати на своїй землі. Нова доба (Бердичів). 1942. 1 квітня. С. 1.

3. Правда проти советської брехні. Голос Волині (Житомир). 1942. 25 лютого. С. 1–2.

4. До населення Олевського повіту. Олевські вісі (Олевськ). 1942. 22 листопада. С. 3.

5. Звірства большевиків у Проскуріві. Ружинський вісник (Ружин). 1942. 7 червня. С. 2.

6. Чого добилися большевицькі бандити. Нове українське слово (Київ). 1943. 16 травня. С. 1–2.

7. Державний архів Житомирської області, ф. П-2668, оп. 2, спр. 72, 1 арк.

8. Державний архів Житомирської області, листівки, листівки з № 601 по № 799, 232 арк.

9. Українські селяни гостюють у Німеччині. Голос Волині (Житомир). 1942. 16 травня. С. 3.

10. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 64, 11 арк.

11. Забезпечення міста Києва. Голос Волині (Житомир). 1942. 5 вересня. С. 4.

12. Україна в Другій світовій війні у документах : збірник німецьких архівних матеріалів. Т. 2 : 1941–1942 / Упоряд. В. Косик. Львів, 1998. 384 с.